

VARIETAS GENTIUM – COMMUNIS LATINITAS.**A XIII. NEOLATIN VILÁGKONGRESSZUS SZEGEDI ELŐADÁSAI**

Szerkesztette Szörényi László, Lázár István Dávid, Szeged, JATEPress, 2008, 168 l.
(Szövegek és tanulmányok a neolatin filológia köréből, I, Tanulmányok).

A Nemzetközi Neolatin Társaság (International Association for Neo-Latin Studies, IANLS) 2006. augusztus 6–12. között rendezte XIII. világkongresszusát budapesti és szegedi helyszíneken. December 18–19-én a szegedi egyetem adott otthont annak az „utókonferenciának”, ahol a magyar résztvevők magyarul mondták el, amivel a nemzetközi rendezvényen idegen nyelven szerepeltek. Az ismertető kötet a szegedi résztvevők előadásait tartalmazza, csaknem hiánytalanul. Az ebben nem szereplő dolgozatokról és azok fellelhetőségéről a szerkesztői bevezető tájékoztat. (Itt említtem a nem szegedi tanulmányokat tartalmazó kiadványokat: *Classica – mediaevalia – neolatina I–II*, ediderunt Ladislaus HAVAS et Emericus TEGYEY, Debrecen, DE BTK Klasszika-filológiai Tanárszék–Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2006–2007.)

A szegedi összeállítás a neolatin kutatások eredményeit összefoglaló tanulmányok mellett számos tudománytörténeti dokumentumot tartalmaz: ilyenek a részben a kongresszuson, részben más kapcsolódó alkalommal elmondott köszöntők, beszámolók. Ugyancsak tudománytörténeti adalék a szegedi zárónap programja. Érdekes forrásközlés Szepesi Imre latin nyelvű ódája, amelyet 1865-ben írt a Magyar Tudományos Akadémia palotájának felavatására.

A kötetben összesen tizenöt tanulmány olvasható a tágabb értelemben vett „szegediektől”. Az egyetem fő- vagy részfoglalkozású oktatói mellett ugyanis helyet kaptak azok a kollégák is, akiket munkahelyük ugyan más városokhoz köt, de a szegedi neolatin doktoriskolában készülnek a tudományos fokozat megszerzésére. A tanulmányok a kötetben nagyjából tárgyak időrendjében követik egymást. Az ismertetés során azonban nem ebben a sorrendben haladok, hanem más szempontok alapján sorolom három csoportba az anyagot.

1. A dolgozatok kisebb része az európai latinság különféle területeihez kapcsolódik, magyar vonatkozások nélkül.

Lengyel Réka Petrarca *De remediis utriusque fortunae* (1366?) című erkölcsfilozófiai művének dialogikus jellegét elemzi. Meglátása szerint a szereplők által képviselt két különböző nézőpont a szerző belső konfliktusait jeleníti meg, ezért tekinthető a mű ellentmondásos párbeszédnek: a szereplők „noha egymással, de nem egymáshoz beszélnek, jobban mondva elbeszélnek egymás mellett.” Enea Silvio Piccolomini *De Europa* (1458) című munkájában olvasható Ingo herceg lakomájának parabolisztikus története. Nótári Tamás azt keresi, hogyan került az epizód főhőse a 9. századi forrásból Piccolomini művébe, és alakja a hagyományozódás

során milyen változásokon ment keresztül. Rábai Krisztina 15–16. századi források alapján vizsgálja, hogyan vélekedtek a korban az akkortájt elterjedő „Morbus Gallicusról”, azaz a szifiliszről: mit gondoltak eredetéről, jellemző tüneteiről és kezeléséről. Marco Girolamo Vida *Christiasát* (1535) Szendrényi Marietta hasonlítja össze Milton *Elveszett paradicsomával* (1667–1674). Részletes példáit a teremtéstörténet feldolgozásaiból veszi.

2. A magyarországi latinsághoz közeli-tenek azok a tanulmányok, amelyek magyar vonatkozású munkák forráshasználatát vagy az idegen anyag hazai recepcióját állítják a középpontba.

Az antik hadvezér- és hőszportrék elemei megjelennek Petrus Ransanus *De Ioanne Corvino* (1456 előtt) című munkájában és Elias Corvinus Hunyadi Jánosról szóló kiséposzában (1571 után). Ezekre Galántai Erzsébet hoz példákat. Máté Ágnes Petrarca már említett erkölcsfilozófiai értekezésének 18. századi magyarországi változatait mutatja be. A szemelvényes kiadások között öt latin nyomtatvány mellett két részleges magyar fordítást ismertet, László Pál és egy ismeretlen magyar nemes munkáját. A teljes szöveg is megjelent latinul is, magyarul is, az utóbbi Székely László fordításában, 1762-ben.

3. A magyarországi latinság szempontjából különösen érdekesek a hazai szerzők munkásságához kapcsolódó dolgozatok. Ezek közül több is érinti a történeti irodalmat.

A legrégebbre Ábrahám Ádám tekint vissza: a hazai forrásokban megjelenő Attila-kép alakulását vizsgálja a többkevesebb bizonyossággal kikövetkeztethető 11. századi ősgestától Oláh Miklósig (1537). Az összevetés az egyetemes histo-

riográfiával rávilágít a téma európai összefüggéseire. Brodarics István életrajzához Kasza Péter járul hozzá értékes adalékkal: Pinus Tolosanus Beroaldo-életrajzában talál bizonyítékot arra, hogy Brodarics nemcsak Padovában, hanem Bolognában is tanult az 1500-as évek elején.

Néhány évtizede került elő Baranyai Decsi János Báthory Zsigmondhoz intézett *Oratiója* (1598), amelyben a török elleni harcra buzdít. Tar Ibolya a beszéd megírásának indítékairól, forrásairól értekezik; az utóbbiak között különösen fontosnak ítéli Busbecq hasonló tárgyú *Exclamatióját*. Szabados György a 17. századi „külhoni” történetírókat veszi sorra: azokat a Nyugat-Európában dolgozó magyar szerzőket, akik az őket körülvevő közegben sajtóították el a kritikai módszer alapjait. Bennük látja „a megújulás kútfőit”, azaz a 18. században felvirágzó kritikai történetírás legfontosabb előzményeit.

A tanulmánykötetben a historiográfia mellett előkerül a nyelvtudomány-történet is. Bél Mátyás a hun-székely rovásírásról szóló fejtegetéseiben (1718) azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar nyelv közvetlenül az őshéberből származik. Komlóssy Gyöngyi bemutatja, hogy ennek során Bél nemcsak a magyar forrásokat tekintette át a Thuróczy-krónikától Tsétsi Jánosig, hanem számos külföldi szerző írástörténeti értekezését is, így elsőként vizsgálta a témát európai összefüggésekben. Az irodalom és a filológia felé mutat Dalloul Zaynab dolgozata, amely a Teleki-Kovácsnai-féle Janus Pannonius-kiadás (1784) műhelytitkaiba enged bepillantást. Bebizonyítja, hogy a munka érdemi részét Kovácsnai Sándor végezte. Néhány példával felhívja a figyelmet a Janus-kommentárok több kötetnyi kiadatlan kéziratának jelentőségére.

Három tanulmány foglalkozik magyar szerzőknek olyan latin nyelvű munkáival, amelyek a szorosabb értelemben vett irodalomtörténetre tartoznak. Ezek a dolgozatok igen fontos alkotásokat fedeznek fel és mutatnak be röviden a magyarországi latinság olyan elhanyagolt műfajaiból, mint az eposz, a regény és az egyházi irodalom különféle területei.

Háportoni Forró Pál munkásságából az irodalomtörténet leginkább Curtius Rufusfordítását tartja számon. E kötetben Lázár István Dávid Háportoni Forrónak a Jób csodálatra méltó tűrőképességéről szóló kiséposzát (1590) jellemzi. Utal rá, hogy ez a munka a főműnek tartott magyar Nagy Sándor-életrajz értékelésében is segíthet. A kiséposzban Jób alakjának középpontba állításával a politikai célzatosság éppúgy megmutatkozik, mint a korszak eszmevilágának hatása. A 16–17. század fordulójának magyarországi és erdélyi politikai viszonyai között ugyanis nem ártott felkészülni a váratlan csapásokra; ugyanakkor a címszereplő által kínált viselkedésminta összhangban állt a neosztoikus eszményekkel. Lázár meggyőzően tárja fel, hogyan válik Háportoni Forró keze alatt a bibliai szereplőből eposzi hős. Ez azért is különösen jelentős, mert a Jób-történet gazdag utóéletében eposzi feldolgozás az ismertetett munkán kívül nem fordul elő.

„Az első igazi magyar könyvsiker”, az *Etelka* legfontosabb előzménye Dugonics András korábbi munkája, az *Argonautica* (1778) című latin regény. Szörényi László nem kevesebbet állít, mint hogy „részletes tárgyalása nélkül a magyar regény tulajdonképpen feltárhatatlan”. Szörényi vázolja az *Argonautica* keletkezéstörténetét, majd a kéziratban maradt 1776-os előszó

nyomán ismerteti, hogyan vélekedett forrásairól maga Dugonics. Homérosz és Vergilius után részletesebben esik szó John Barclay *Argenis*éről, kitérve világirodalmi hatására is. Fénelon *Telemachus*ával és Gyöngyösi István *Charicliá*-jával kapcsolatban ugyancsak kiviláglik, mit tartott belőlük fontosnak Dugonics. Mindezekből messzemenő következtetések vonhatók le nemcsak a szerző irodalmi és filozófiai nézeteit, hanem a regény és a prózaeposz műfaji problémáit illetően is.

Molnár Andrea az elsősorban a történettudomány művelőjeként számon tartott Katona István munkásságának irodalmi szempontból jelentős műfajait tekinti át. Ide sorolja „szenvédélyes hangú” politikai és teológiai vitairatait, megemlíti ezek főbb témáit. Katona iskoladrámáira csak utalni tud, mivel azok elvesztek. Molnár ismerteti Katonának néhány életében megjelent ünnepi beszédét; felhívja a figyelmet a jezsuita történetírói hagyomány értékrendjére, nemkülönben a barokk próza stílusjegyeire. A lelkiségi irodalom kutatása számára különösen érdekes lehet Katona István posztumusz elmélkedésgyűjteménye (1813). A munka három elmélkedéssorozatot tartalmaz, a jezsuita lelkigyakorlatok szellemében. A szövegek több évtized tapasztalatából táplálkoznak, valószínűleg el is hangozhattak különféle meditációk alkalmával. A latin egyházi irodalom legnagyobb része hamar feledésbe merült; Katona elmélkedéseinek egy részét azonban 1855-ben magyarra fordítva kiadták.

Áttekintve a kötet tanulmányait láthatjuk, hogy a konferencia címében és a szerző kiadvány címlapján szereplő „varietas” mind az időhatárok tágasságában, mind a tematika változatosságában megmutatkozik. A tárgyalt munkák – messze

megelőzve a neolatin irodalom hagyományos kezdő korszakhatárát, az 1300-as évet – az antik előképektől a 19. századig terjednek. Az érintett területek az orvostudomány és a nyelvtudomány történetétől a historiográfián át a szorosabb értelemben vett neolatin filológia és irodalom számos fontos mozzanatát is felölelik. A „varietas gentium” e kötet esetében alkalmazható egyes számban is mint „varietas gentis Szegediensis”, azaz hivatalos fordításban „a szögedi nemzet” képviselőinek sokfélesége.

A híres néprajzi monográfia kölcsönvett címe a kötet szereplőinek, a „tágabb érte-

lemben vett” szegedieknek további jellemzőire is utal. A szerző, Bálint Sándor megvilágítja a kifejezés kettős jelentését: „Sajátos helyi szóhasználatban a szögedi nemzet jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet (a szögedi nemzet szeret dógozni), másrészt pedig a hozzá való tartozást (én szögedi nemzet vagyok).” Majd ezt is hozzáfűzi: „Ez utóbbi némi önérzettel mondódik.” Az ismertetett neolatin kötet tanulmányainak alapján ez teljes mértékben indokolt.

Bartók István

WIX GYÖRGYNÉ: RÉGI MAGYARORSZÁGI SZERZŐK (RMSZ), I, A KEZDETEKTŐL 1700-IG

Szerkesztette és befejezte P. Vásárhelyi Judit, a szerkesztő munkatársai Kis Elemérné és Kovács Zsuzsanna, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 1036 l.

A *Régi magyarországi szerzők* című összeállítás könyvtári alapmunka. Mindezt – megelőzve az érdemi ismertetést és az esetleges bírálatot – azért tartjuk szükségesnek leszögezni, mert ismeretes a műnek egy közel húsz éve megjelent előzménye is. Az akkor, hangsúlyozottan kézirat gyanánt megjelent és a szerzők által is továbbfejlesztendőnek ítélt első változat azonban olyan súlyos szavakkal kapott kritikát, hogy, jóllehet a könyv azóta már szinte alig használatos, az internetes keresésben mégis a következő mondatok olvashatók róla: „Átkötések nélkül is (lapkihullások útján) megsemmisült az általam látott néhány példány a következő, nem túl régi könyvből: *Régi magyarországi szerzők*, összeállította PINTÉR Gábor, Bp., OSZK, 1989. Ennek a kiadványnak azonban az elképesztően sok adatbeli hiba a fő baja. Nyilvánvaló, hogy a kéziratot soha rendes,

könyvkiadóbeli szerkesztő nem látta” (HORVÁTH Iván, *A két Neumann-könyvtár*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/2420.htm>). Most, miután kézben tarthatjuk az új szerkesztők által „hasznos segédeszköznek” nevezett kiadványt, úgy gondoljuk, első dicsérő mondatunkkal „kiüthetjük” a keresőből a negatív bírálatot és felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy a *Régi magyarországi szerzők* I. kötete könyvtári alapmunka.

A kiadvány az Országos Széchényi Könyvtár *Régi magyarországi nyomtatványok* szerkesztőségében készült, a korábbi kéziratot és a mostani kötetet is Borsa Gedeon neve kapcsolja egybe. Húsz évvel ezelőtt Borsa Gedeon írta a bevezetőt, most ő lektorálta a munkát, igényessége, szakmai tapasztalata kitörölhetetlenül rajta hagyja lenyomatát a vastos kötetben. A kiadvány szerzőjének neve sajnos a címla-

pon már gyászkeretben szerepel. Mivel a kézikönyv saját címléírásában is megadja a jövőben használatos hivatkozási módot (RMSZ) és feltehetően mindenki így fogja emlegetni és nem a szerkesztő-szerző nevével, méltónak érezzük, hogy néhány szóval megemlékezzünk Wix Györgynéről. Dr. Wix Györgyné László Borbála sok évig az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási Osztályának vezetője volt, igényes szakmai munkája, főleg a nehéz időszakban sem lankadó külföldi könyvbekeresések, aukciós vételek sikeres megvalósítása az ő nevéhez fűződik. A szűkebb könyvtáros szakmát érdeklő szakpublikációi mellett irodalomtörténészek számára is érdekes és hasznos *A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952* (Bp., 1997) című kötete vagy az *Egy magyar jakobinus könyvtára (Hajnóczy József könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban)* című tanulmánya (OSZK Évkönyv 1991–1993, Bp., 1997). A hivatali kötelezettségek nyűgétől megszabadulva, ám a könyvtárosi élethivatást nem feladva, Wix Györgyné nyugalomba vonulása után kezdte meg munkáját Borsa Gedeon irányítása mellett az OSZK *Régi magyarországi nyomtatványok* szerkesztőségében, munkatársai, Kis Elemérné és Kovács Zsuzsanna is régi széchenyisek voltak, a munkát anyagilag az OTKA támogatta. A kiadványt meghatározó gondolatmenete, igényes feltáró munkája sajnos csak a nyomdakész kézirat mintegy feléig fűzhető közvetlenül Wixné nevéhez. Miután 2002-ben a halál elszólította, a megkezdett utat munkatársai és az osztály vezetője, Pojjákné dr. Vásárhelyi Judit járta végig, és segítette a kötet megjelenését.

A *Régi magyarországi szerzők* című kiadvány első kötete az 1700 előtt élt vagy

működött régi magyarországi vagy Hungarus szerzők minden eddiginél teljesebb adattára. Szakmai kiadványokban is ritka az olyan bevezető, amelynek elolvasása nemcsak illendő, hanem valóban feltétele is a kötet szakszerű használatának. Ez a bevezető tanulmány pontosan meghatározza a névjegyzék tartalmát, a Hungarus szerző fogalmát, a területi, időbeli és működésbeli feltételeket és korlátokat. A jegyzék szerkezete világos és könnyen áttekinthető, az adatok (név és az azt kiegészítő adatok, születési és halálozási adatok, életrajzi és/vagy működési adatok, forrásadatok) elkülöníthetők, a tipográfia is megnyugtatóan szolgálja a logikus szerkezetet. Az utalók és a többnyelvű keresztnév- és helynévmutató a névjegyzéktől függetlenül is hasznos segédeszköz lehet a korszak kutatói számára.

A húsz éve készült műhelymunkához képest ez a kiadvány mind szerkezetében, mind mennyiségi adatait illetően jelentős változáson esett át. A korábbi kötetben 3782 magyarországi szerző adata szerepelt, a mostaniban 6484 (a rájuk vonatkozó utalók száma 8076), tehát a számszerű növekedés 71%! Mindez annak is köszönhető, hogy időközben a *Régi magyarországi nyomtatványok* szerkesztőségében sorra jelentek meg a retrospektív bibliográfiai kötetek, amelyeknek és a legújabb kutatásoknak az eredményei beépültek a mostani névjegyzékbe. A korábbi jegyzékhez képest jelentősen bővült a szerzők tevékenységére vonatkozó információk köre is. Teljesen új és eddig sehol nem tapasztalt mennyiségben kerültek feldolgozásra szakirodalmi munkák, a személyi bibliográfia jelentős részét a most először összegyűjtött szakirodalmi hivatkozások teszik ki. (A feldolgozott szakirodalom

jegyzékéből, amelyben még 2004-es megjelenésű munkák is vannak, hiányoljuk a magyarországi gályarab-prédikátorokra vonatkozóan sok érdekes adattal szolgáló forráskiadvány megemlítését: *Vitetnek ítélőszékre*, kiad., ford., bev., jegyz. S. VARGA Katalin, Bp., 2002.) A tényleges hivatkozások mellett külön gondot fordítottak a szerkesztők arra is, hogy a szakirodalomban tévesen Hungarusként számon tartott szerzőket vagy helytelenül magyarországi megjelenésűnek tételezett műveket is elkülönítsék, meggátolva ezzel sok-sok szakmai babona továbbélését.

A könyvtári kézikönyvként készült munka sok humán szakterület feltáró, feldolgozó munkáját segíti elő. Az irodalomtörténészek természetesen az irodalomtörténet-írásban számon tartott szerzők adatai miatt lapozzák fel a kötetet és bukkannak számos újdonságra, felhasználásra érdemes adatra. Ugyancsak az irodalmár érdeklődés figyelt fel arra a némileg következetlen megoldásra, amely a szerzők foglalkozásának (működési területének) megjelölésére vonatkozik. A foglalkozási kategóriát illetően a bevezető eligazít az egyházi elnevezéseket vagy a diákság kategóriáit illetően, kevésbé tisztázott viszont, hogy kit tekintenek a kötet szerkesztői írónak vagy költőnek. Az még egyértelmű, hogy „amennyiben a foglalkozás nem állapítható meg, az adott szerző írói működése, pl.: »alk. vers szerzője«, »alk. beszéd szerzője« pótolja azt”. Ez a megjelölés ugyanakkor némiképp megemeli azt a tevékenységet, amely csak egy-egy vers vagy beszéd fennmaradásával indokolja a szerző regisztrálását. Aki egyszerűen csak „költő” vagy „író”, annak bizony nem tudunk semmit a költészeti vagy irodalmár minőségben megvalósított

tevékenységéről. Ha pedig összehasonlítjuk az egyes (szép)irodalmi tevékenységet kifejtett szerzők megjelölését, találunk néhány furcsa példát is. Balassi, Zrínyi, Gyöngyösi egyéb tevékenységük mellett „költő” megjelölést kapnak, de Szenci Molnár Albert „költő, fordító”, Petrőczy Kata Szidónia „ev. költő, vallásos művek szerzője, fordító”. Nyéki Vörös Mátyás a húsz évvel ezelőtti kötetben csupán „győri kanonok”, most már „egyházi író” is, de költőként nem szerepel, pedig a névjegyzék hivatkozik az RMKT XVII. századi sorozatának érintett kötetére. Temesvári Pelbárt „beszédgyűjtemények szerzője”, Laskai Osvátnak viszont nincs megemlítendő irodalmi tevékenysége. Janus Pannonius „humanista költő”, de Pesti Gábor csupán „humanista”, Sylvester János pedig csak „bibliafordító”. Károlyi Gáspár is „bibliafordító”, de Káldi György csupán „jezsuita”, a bibliafordítás nincs megemlítve. Az emlékiratírók közül Bethlen Miklós valóban mint „emlékiratíró” is szerepel, Vörösmarti Mihály irodalmi tevékenységére nincs utalás. A nyomdászat területén működő szerzők is csupán szakmai foglalkozásuk révén kerülnek be a névjegyzékbe, Heltai Gáspár „nyomdász, nyomdatulajdonos”, Tótfalusi Kis Miklós „betűmetsző, nyomdász, nyomdavezető”, Pécsi Lukács „nyomdavezető”. Nincs utalás Pápai Páriz Ferenc irodalmi tevékenységére („orvos, tanár”), Apácai Csere János munkásságára („egy. hallg., ref. tanár, ref. rektor”) és ami a legfeltűnőbb, Pázmány Péternél is csupán az egyházi tisztségek, méltóságok szerepelnek, publikálásról szó nincs. Megmosolyogtató, hogy Szepsi Csombor Márton „egy. hallg.” (ill. utazó), de az itinerarium szerzője nem kap említést. Kicsit furcsa, hogy Frange-

pán Ferenc „a Wesselényi összeesküvés részese”, de Wesselényinél, Nádasdynál, Zrínyi Péternél ugyanez a meghatározás már nem szerepel.

Mindezeket – az impozáns kötet egészét illetően kicsinyes – megjegyzéseket csupán azért tartjuk megemlítendőnek, mert a bevezetésben olvashatjuk, hogy „az adatok

bővítését, a jegyzék javíthatóságát folyamatos feladatunknak tekintjük.” *A Régi magyarországi szerzők* valamennyi szerkesztője és közreműködője megérdemli a szakma elismerését és köszönetét, Wix Györgyné László Borbála emléke pedig a tiszteletteljes főhajtást.

Németh S. Katalin

KNAPP ÉVA: „A LÓI TANÁTS ZABOLÁZÓJA”.
I, BEREI FARKAS ANDRÁS VÁNDORKÖLTŐ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA;
II, BEREI FARKAS ANDRÁS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA
Zebegény, Borda Antikvárium, 2007, 261 l.; 209. l.

Aligha szükséges hangsúlyoznunk, hogy Berei Farkas András (1770–1832) költészetéről vajmi keveset tudott ez idáig a szakirodalom, az *ÚMIL* mindössze tíz sorban említi, egyetlen művét s egyetlen szakirodalmi utalást közöl a róla szóló szócikk. Most pedig két reprezentatív kiállítású kötet, összesen 470 lapon tárja elénk munkásságát, életének kalandos fordulatait, könyvkiadói és könyvárusi tevékenységét, költészeti aktivitását, mecénáskereső buzgalmát, populáris literátori programját, rézmetsző próbálkozásait. Minthogy most már Knapp Éva szakszerű feldolgozásának köszönhetően előttünk áll e vándorköltő életpályája, elmondható, hogy számos tanulságot, új ismeretet hoz Berei Farkas szerteágazó, több tekintetben tipikusként szemlélhető munkásságának részletes, monografikus igényű áttekintése. A Hajdúszoboszló városi tanácsával konfliktusba került vándorpoéta gúnyosan csak „Lói Tanáts”-nak titulálta az őt megbüntető hatóságot, s előszeretettel használta önjellemzésére a jelen kötetek címében szereplő idézetet.

Az első kötet Berei életének és tollforgatói tevékenységének monografikus részletességű áttekintése. Mint a bevezető tájékoztatásból megtudjuk, egy szenvedélyes bibliofil könyvgyűjteménye, Pál Ferenc hagyatéka jelentette azt az ösztönzést, amely a különös életű költő működésére irányította a figyelmet, az általa összegyűjtött kiadványok tették lehetővé és indokolttá a feldolgozást. A Borda Antikvárium megbízásából Knapp Éva vállalta, hogy a szerteágazó anyagot tudományos módszerességgel áttekinti, s a Csokonai-kortárs populáris poéta pályafutása és produkciója révén a kései barokk hagyományokból táplálkozó alkalmi költészet egy jellemző példájával ismerteti meg a szakmai közvéleményt.

Egy „rigmuscsináló világ tsaló”, „Názó poéta gyenge Tanítványa”, „Apolló tudákos istenség kertészsze”, „ótska poéta”, „Jézus neve árulója”: ilyen és sok más hasonló jelzővel illette magát Berei Farkas András, s már ez az önértelmező erőfeszítés, jelzőkben dúskáló tarkaság is mutatja, hogy különös életpályával, literátori mű-

veltség és populáris dilettantizmus sajátos egyvelegével találkozunk az ő terjedős versezeteinek tanulmányozója. Jelentőségét, tevékenysége megismerésének fontosságát csak növeli, hogy Csokonai kortársa, így az ő révén az a szellemi közeg ismerhető meg, amelyben a felvilágosodás kiemelkedő poétája is működött.

Knapp Évának nem csekély nehézségekkel kellett szembesülnie a Bereire vonatkozó források hitelességének megítélése során. A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi években nagy figyelmet kapott az alkalmazott és mesterkedő költészet bemutatása (főként Karl Enders, Wulf Segebrecht, Hans-Georg Kemper, nálunk pedig Tarnai Andor tanulmányai révén), ennek keretei között jól elhelyezhető volt a vizsgált szövegkorpusz, azonban a költő önjellemző, önmagát bemutató megnyilvánulásai gyakran fikciók, a helyzethez alkalmazott elképzelések, a valós helyzet módosított, olykor torzított minősíthető képei, korántsem történeti tények. A versek szövegei között gyakori az átfedés, átalakítás, új kontextusba helyezés, ezen túl megtörtént események és nagy pátozszal hirdett féligazságok nehezen kibogozható összekeverése is nehezítette a pályakép megrajzolását. Mindezekben a nehézségeken Knapp Éva igen körültekintő vizsgálatokkal tudott úrrá lenni, könyvészet, verstörténeti, forrásfeltárói és irodalomtörténeti módszerek együttes alkalmazása tette lehetővé, hogy kiegyensúlyozott, hiteles összképet vázolhasson fel a Kárpát-medencének szinte minden zugát felkereső, nyugtalan életvitelű költőről.

Az első nagy fejezet az életpálya ismertetése. A Hódmezővásárhelyen született Berei 1789-ben iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba, ahol azonban

később egy kéz azt jegyezte be róla: „leg-híresebb impostor, Vallását elhagyó Poéta, vásárhelyi”. Két év alatt tucatnyi büntetést kapott, végül kicsapták az intézményből, ezt követően kezdődött meg országhárása, szüntelen mecénáskeresése, amely olykor már a koldulás határát súrolta. 1803-ban esett meg vele a „lói történet”, azaz hogy Hajdúszoboszlón mint „tekergető” elfogták, vasra verték, s a börtönből csak huszárok segítségével szabadult ki (más kérdés, hogy katonának alkalmatlannak bizonyult, ezért engedték útjára). Később többször is alaposan kiszínezve adta elő a történetet, s más hasonló kalandjaival együtt verselte meg s adta közre kiadványaiban. Igyekezett mindig odamenni, ahol történt valami jeles eset: főúri házasság, keresztelő, kinevezési vagy beiktatási ünnepség, pompázatos temetés, s mindezekről verset szerkesztett, laudációkat fabrikált, várva a jutalmat. Többször megfordult a pozsonyi országgyűlésen mecénáskeresési céllal, járt Bécsben is, elismerést azonban csak ritkán sikerült kivívnia. Joggyakornoknak hirdette magát, de zavaros cselekedetei miatt erkölcsi hitele elveszett, s még saját városában is megbízhatatlan elemnek nyilvánították. A fordultatos életpálya minden lehetséges részletét megismerjük ebből a fejezetből, amely korrajz is egyben, a 19. század első harmadának magyarországi közéletéből merített jellegzetes mikrotörténeti részletekkel.

A további fejezetekben a költői életmű jellemzését kapjuk meg. „Popularitás és literátusság között” helyezi el Knapp Éva Berei műveltségét, teljes joggal. A debreceni kollégiumban töltött idő elég volt ahhoz, hogy némi irodalmi műveltségre, poétikai és retorikai ismeretekre tegyen szert, de jellegzetesen félbemaradt képzés

volt ez, „rigmusgyártáshoz” elégnek bizonyult, magasabb poézishez viszont kevésnek. Élt benne a vágy a költői hírnév megszerzése iránt, képzettsége és képessége azonban korántsem volt elegendő ehhez. Noha „poeta doctus”-nak szerette volna magát mutatni, „másák tanítványaának” láttatni, csupán az alkalmi versszerzés terén váltott ki helyenkénti elismerést produkciója. Valószínűleg igaza van Knapp Éva sejtésének, mely szerint Hányoki Losontzi István poétikája lehetett Berei tankönyve, elméleti nézeteit – amelyek kiterjedtek az imitációra, a szövegformálás módozataira és a fordítás kérdéseire – innen meríthette.

Kitűnik Berei egyes versbeli hivatkozásaiból, hogy igen nagyra becsülte Csokonai és Gyöngyösi költészetét, de említette Virág Benedeket és Kazinczy Ferencet is, noha ez utóbbiak érthető módon nem voltak jó véleménnyel róla. Költői mentalitását és ismereteit Knapp Éva indokoltan veti össze Pálóczi Horváth Ádám, Gvadányi József, Édes Gergely és Mátyási József nézeteivel, s megállapítja, hogy Berei teoretikus elvei nem számítottak különlegeseknek saját korában, kortársai példájából sokat tanulhatott, az viszont már nem szokványos, hogy egy populáris poézisben ennyi elméleti megfigyelés, önreflexió és bölcselkedő hajlam is helyet kapjon.

A további fejezetek Berei szövegeinek nyelvi minőségét, költői motívumait, toposzkészletét, verselésének és rímtechnikájának sajátosságait elemzik. Kedvelte a szójátékokat, leggyakrabban páros végrímeket használt, de élt az alliteráció és az asszonánc lehetőségeivel is, rímkényszere a virtuozitás látszatának felkeltése jegyében vezette tollát. Szerény tehetsége azonban abban is megmutatkozott, hogy a

rímek által lezárt sorhatárok áttörésére sosem vállalkozott, ezért nem tudta – miként Knapp Éva megállapítja – „korrigálni a rímek egyhangú zakatolását”. Stílusában a kései barokk tradíció érvényesült, többek között a históriás énekek és ponyvafüzetek szövegeinek megszokott formái hatottak rá. Kedvelte a terjengős és olykor megdöbbentő verscímekeket, melyek szinte a tartalomjegyzéket helyettesítették. A szinonimák és közmondások, népi életből vett frappáns kijelentések szintén gyakran vezették tollát, s igyekezett az antik mitológiai utalásokkal is az erudíció látszatát kelteni (jó példa erre a *Pannónia öröme* című verse). Latin tudása is megfelelt a kor iskolai átlagának, a debreceni kollégiumban oktatott szerzők (Vergilius, Horatius, Ovidius, Aiszóposz, Plinius, Hérodotosz, Tacitus, Diogenész és mások) neveit gyakran citálja, csakúgy, mint a Bibliát. Valóban jól szemlélhető az antik műveltség popularizálódásának folyamata Berei Farkas törekvéseiben, s ezzel érhetett is el sikereket a társadalom felületesebb műveltségű rétegei előtt.

Mínthogy Berei saját verselményeinek kiadója is volt, indokoltan foglalkozik egy fejezet ez irányú tevékenységével. Annál is inkább, mert ekkoriban ez nem számított egyedülálló vállalkozásnak, számos mesterkedő poéta maga gondoskodott műveinek kinyomtatásáról. Tipográfiai felszerelése természetesen nem volt az örökké úton járó – olykor egyenesen nyomorgó – költőnek, mindig valamely városi nyomdában rendelte meg műveinek kiadását. Saját vagyon és önálló kiadói program híján nagyon sok esetlegesség volt ebbeli tevékenységében, alkalmi ismeretségi körétől, mecénásainak hangulatától, pillanatnyi anyagi helyzetétől függött, mikor tudja

sokszorosíttatni többnyire szerény igényű és kiállítású füzeteket. Kiadói célját egyébként a korszellemnek megfelelően fogalmazta meg: „a mulatságos versekbe gyönyörködő Magyar közönségnek” kíván szolgálni, a nemzeti nyelven olvasó értelmiséget jelöli meg költeményeinek olvasóközönségeként. Mindig anyagi helyzetétől és az alkalomtól függött a példányszám, az aktuális eseményekre reagáló szövegeket pedig igen gyorsan kellett közreadnia, részint az esemény dátuma miatt, részint pedig azért, hogy mielőbb az egzisztenciáját biztosító pénzhez hozzájuthasson. Ez utóbbinak Knapp Éva vizsgálata szerint három módja volt: főúri vagy főpapi mecenatúra, előfizetések gyűjtésének rendszere, végül a házalás, a kiadványok saját maga által történő árusítása, azaz a „szerző mint terjesztő” képlete. Berei mindhárom módszert alkalmazta, állandóan felkereshető és igénybe vehető nyomdája azonban nem volt. Nem is igen lehetett volna folyamatos pénzzavara, összekuszált anyagi ügyei, örökös helyváltoztatásai miatt. Kiadványainak nyomdahelyei éppen ezért igen változatosak: Kolozsvár, Pest, Eger, Kassa, Bécs, Nagyvárad, Nagykároly, Eperjes, Szeged, Miskolc, Pozsony, Vác, Szombathely és Buda egyaránt szerepel repertoárjában. Nemegyszer hitelben dolgoztatott, olykor a nyomdászsegédek a tulajdonos tudta nélkül, „feketén” (s így természetesen olcsóbban) készítették el számára a kívánt kiadványt.

A Berei-monográfia egyik újdonságának számít, hogy a vándorköltő rézmetsző tevékenységének kérdésével egy külön fejezet foglalkozik. A kiadványaihoz kapcsolódó grafikai anyag ugyan nem volt teljesen ismeretlen, azonban számos met-

szet attribúciója megoldatlan volt, valamint a költő és a rézmetszés kapcsolata sem volt tisztázva. A képzőművészeti vizsgálódások (Pataky Dénes, Tóth Béla, Rózsa György munkái) nem szembesíthették idáig a kiadványok teljes sorát és a metszeteket, Knapp Éva vizsgálata viszont éppen erre tesz kísérletet. Megállapítja, hogy csak 1810-től volt jellemző Berei kiadványaira, hogy ábrázolás és szöveg kapcsolatára épített. A század második évtizedétől nyomdatermékeinek mintegy tíz százalékát kísérte képi kiegészítés, ami összesen ötven grafikát tesz ki, amelyek többé-kevésbé egységes gondolati rendszert mutatnak. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Berei maga lett volna a metsző, sokkal inkább arra mutat az analízis, hogy az ő koncepciója és megrendelése alapján, de bér munkában készültek a rézmetszetes képek, legfeljebb néhány esetben tételezhető fel az e téren valószínűleg csak felszínes szakmai ismeretekkel rendelkező költő próbálkozása egyes ábrák végső formájának kialakítására. Minthogy azonban a korszak magyarországi grafikatörténete e korszakot illetően még csak kevésbé ismert, a továbblépéshez, a Berei által foglalkoztatott mesterek (pl. Farkasfalvi Farkas József, Schönmann Ottmár és mások) azonosításához és munkájuk színvonalának minősítéséhez még további kutatások lesznek szükségesek. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy egy-egy részleten több kéz is dolgozott, s ezek elkülönítése szinte megoldhatatlan feladat. Mindazt azonban, amit ma erről tudni lehet, megtaláljuk Knapp Éva adatgazdag fejtegetéseiben.

A monográfia második kötete Berei Farkas munkáinak bibliográfiáját tartalmazza. 1803 és 1820 között öt önálló bib-

liográfiaját készítette el a költő, ami életművének tudatos építését illusztrálja. Ezeknek adatait szembesítette Knapp Éva a feltárt kéziratokkal és nyomtatványokkal. A teljes életmű katalógizálását kapjuk tehát ebben a kötetben, az alábbi tagolásban: 1. kéziratok, 2. nyomtatványok, 3. a költő élete során egyéb nyomtatványokban megjelent, tőle származó szövegek és neki attribuíált rögtönzések, 4. más szerzők által kiadott szövegei, 5. az irodalmi művekhez kapcsolódó réz- és fametszetek, litográfiák, rajzok. Minden egyes nyomtatvány címlapjának képét is megtaláljuk ebben a részben, a hozzátartozó szakirodalmi adatokkal, leőhelyjegyzékkel és minden egyéb könyvészeti adattal együtt. Ennek révén szinte teljes egészében előttünk áll a kalandos életű vándorpoéta életműve, s ennek révén a magyarországi alkalmi költészet egy tipikus képviselőjének tevé-

kenysége. Mindez aligha valósulhatott volna meg, ha nem egy olyan interdiszciplináris felkészültségű kutató lát munkához, mint amilyen Knapp Éva, aki textológiai, filológiai, retorikai-poétikai, képzőművészeti, társadalomtörténeti és nyomdászattörténeti szempontokat egyaránt autentikusan tudott alkalmazni vizsgálódásai során. Ennek eredményeképp lettünk gazdagabbak az irodalmi műveltség alsó regiszterében tevékenykedő, az igényesebb literátorok színvonalát el nem érő, de a közműveltséget és a magyar nyelv ügyét mégis haszonnal szolgáló költő életművének ismeretével. A reprezentatív kiállítású kötetek jó alapot adnak a kor alkalmi költészetének további vizsgálatához, valamint a felvilágosodás és a korai reformkor művelődési viszonyainak részletes tanulmányozásához.

Bitskey István

BOCSKOR JÁNOS ÉNEKESKÖNYVE 1716–1739

Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003, 309 l. (Téka).

A közköltészet kutatójaként stílszerűen azzal kellene kezdenem, amivel az egykori hegedősök és énekmondók szokták volt: „Új hírt mondok, minden reá hallgasson, / Illik, beszédemnek hogy helyet adjon...” (27. sz.) Ugyanis mindnyájunk örömeire 2003 tavaszán megjelent a kolozsvári Kriterion Kiadó Téka sorozatában a Bocskor-kódex, egy csíkszentléleki literátus nemes, Bocskor János több évtizeden át gyarapított énekes jegyzetfüzete.

Erről a nevezetes kéziratról már Thaly Kálmán óta (1870-es évek) tudunk: 90 verses darabjából 25 kuruc kori éneket már ő kiadott; majd újabb 35-öt Ferenczi Zol-

tán 1898-ban, és az RMKT XVII. századi sorozatának egyes köteteiben számos énekének betűhív, gondosan jegyzetelt szövegközlését is megtaláljuk. Tehát a kézirat a régi magyar költészet forrásai között eddig is előkelő helyen szerepelt. Mégis öröm és újság ez a kis könyvecske, mert a neves kutatóelődök nyomában Csörsz Rumen István a népszerűsítő célnál sokkal igényesebben, a teljes kódexet rendezte sajtó alá. Ezzel immáron a második darabját kapjuk kézhez a Domokos Pál Péter megtervezte, megálmodta hét kötetből álló „rég, csíki énekeskönyvek” sorozatnak. (Az első – Bándi Péter énekeskönyve – jó

évszázaddal későbbi, mint a Bocskor-kódex, 1837-ben készült, s 2000-ben jelent meg ugyanebben a sorozatban, szintén Csörsz Rumen István munkája nyomán.)

Miért érdekes egy modern átiratban kiadott, részleteiben már ismert 18. század eleji kéziratos énekeskönyv? – kérdezhetnénk.

Először is művelődés-, mentalitás- és irodalomtörténeti szempontból. Azért, mert így egyben láthatunk egy nehéz időkből rögzített, ill. keletkezett és használt énekhalmazt, amelynek egyik felét a csíki ferences hagyományhoz kapcsolódó istenes énekek és versek, másik felét a kuruc harcok és emlékek befolyásolta világi közköltészet darabjai (személyes hangú keservek, bujdosóénekek, panaszdalok, illetve a társasági költészet mulattató, tréfásan oktató énekei és csúfolói) alkotják. Ahogy Csörsz Rumen István is megfogalmazta: „Ha figyelmesen olvassuk a szövegeket, páratlan részletességgel rajzolódik ki soraik mögül egy régi versszerető ember portréja, ízlésének mikrokozmosza, egyben az a keserű, ellentmondásos, mégis lakható XVIII. század eleji világ, melyben – nem csupán Apor Péter tudósításai szerint, hanem saját szemünk előtt – lassan lezajlanak »Erdély változásai«”. A zsebben is hordható verseskönyv összeírásához 1716-ban, még diákkorában fogott hozzá Bocskor János, és 1739-ig ő bővítette, majd mások kezére kerülve 1744 körüli az utolsó datálható darabja. A 90 versszövegből csak 4 a latin nyelvű, de a korabeli gyakorlatnak megfelelően a címek jó része latin: *Cantio*, *Alia pulchra cantio* stb. és a versek is többnyire „finis”-sel vagy „Amen”-nel zárulnak.

Csőrsz Rumen István elismerésre méltó szívóssággal és szorgalommal derítette fel

a szerző-szerkesztő, a csíkszentléleki Bocskor János kilétét, rekonstruálta családfáját, s az előszóban is kifejti elgondolásait a ránk maradt össze-vissza kötött 28 ívfüzetnyi kézirat énekeinek eredeti sorrendjéről, azaz rekonstruálható tematikus egységeiről, az énekszövegek leírásának idejéről és másolójukról. Regisztrálja azt is, hogy az 1740 után beírt 11 szöveg másolójáról egyelőre alig tudunk valamit; egyikük a csíkszentléleki kántor, Székely Antal volt, aki csak istenes énekeket írt le. (A kézirat életrajzáról tehát maradt még kideríteni való.)

A széles olvasóközönségnek szánt könyvecske terjedelmének mindössze a felét foglalják el a versszövegek és a 8 db egyetlen sorszám (90. sz.) alá feljegyzett találós kérdés, rejtvény (enigmata). A kötet másik felét Csörsz Rumen István alapos bevezető tanulmánya és gondos, az adott szöveg műfaji, szöveg- és dallamvariánsaira utaló jegyzetei, dallamközlései, szómagyarázatai, a kódex képi anyagának (a gondosan kicifrázott iniciáléknak és a szövegközi rajzoknak) bemutatása, bibliográfia és egyéb hasznos mutatók teszik ki. Csörsz Rumen István dicséretére legyen mondva, hogy a versek többségéhez megkereste a kortárs csíki dallamokat, ennek híján pedig Domokos Pál Péter erdélyi és moldvai gyűjtéséből származó, népi dallamokat közölt.

Ezért mondhatjuk, hogy a népszerűsítési célon messze „túllőtt” a sajtó alá rendező, hisz nagyon igényes, de szellemileg egyáltalán nem megterhelő, a szakemberek és a laikus olvasóközönség számára egyaránt használható könyvecskét adott ki a Kriterion. (Gondolom, a szaklektoroknak, Domokos Máriának és Jankovics Józsefnek is ez volt a véleménye a munkáról.)

A továbbiakban néhány ismertető és méltató megjegyzést fűzök a kötet énekanyagához és a sajtó alá rendező munkájához.

A régi magyar közköltészet és a folklór kutatója számára éppen azért értékes a Bocskor-kódex, amiért Thaly még elmarasztalta, ti. hogy szerzője „csekély irodalmi képzettséggel” bír, tehát nem a kor ünnepi arculatát és irodalmi szintű poézisét rögzítette, hanem a hétköznapiok életérzését és költészetét, saját maga vagy szűkebb környezete kedvenc darabjait, a kuruc háborúktól és pestisjárványtól szenvedő székely közember lelki vigasztalására szolgáló és derűs percekét is szerző énekeit.

„A zsebben hordható könyvecske zűrzavaros korszakban született, a kuruc háborúban amúgy is elszegényedett és elnéptelenedett országrész történelmének talán legnehezebb időszakát élte. A zömében kuruc érzelmű csíkiak hirtelen egy távoli birodalom alattvalóivá váltak. Érthető, hogy mindenki fogódzót keresett a hagyományban, és a székelyek túlélési stratégiái leginkább saját múltjukhoz kapcsolódtak.” Ebben a múltban két biztos fogódzó volt, az egyik a történelem, a másik az Istenbe vetett hit, ezek a témák adják tehát a Bocskor-kódex két fő alkotóelemét.

A legkorábbi esemény, melynek érzelmi visszhangjáról az énekeskönyvben olvashatunk, az 1657-es sikertelen lengyelországi hadjárat. Nemcsak a történészek, hanem már az egykorú szerzők is jól látták: ez korszakváltó pillanat volt, s innen számították Erdély romlását. Ez a megrázó kudarc mindazt, ami előtte történt, jelentősen megszépítette, s az „aranykor”-ba segítette. Az egyik panaszéneket később a fogságban ülő Kemény János nevével köthette össze a hagyomány. A Bocskor család felmenői közt szintén tudunk olyan

személyről, aki részt vett a háborúban, s a tatár fogság keserű kenyerét is megkóstolta. Talán az ő hagyatékából került a kéziratba az alábbi, 70. számú ének: „Siralom pataka mely nagyot árada, / Melynek áradása Erdélyt általfolyja.”

A kézirat kuruc kori versei javarészt a hazátlanságról, az eltávozás és a bujdosás keserű pillanatairól szólnak. Némelyiküket szinte minden egykorú gyűjteményben megtaláljuk („Egy bujdosó szegény leány...”; „Gondviselő édes Atyám...”; „Győzhetetlen szép kővárom...”; „El kell mennem, noha nehéz szívemnek...”). Ritka kivételt képeznek az olyan csúfólumulató hangvételi darabok, mint a Thököly korára datálható erdélyi hajdútánc töredéke, vagy a közismert *Csínom Palkó*, amelynek leghosszabb, legteljesebb változatát itt találjuk.

Van azonban néhány olyan alkotás is, amelynek közvetlen szövegváltozatát máshonnan nem ismerjük, csak témavariánsait vagy poétikai előképeit. Például az „Édes hazám, szánjad válásom...” kezdetű (37. sz.), vagy a „Sírva írt levelem...” (47. sz.), ami az 1650-es évekből származó, már említett „Siralom pataka mely nagyot árada...” kezdetű, 70. számú énekkel rokon, mind hangvételt, mind formuláit tekintve: „Sírva írt levelem, / Menj el, tekénts földem, / Szánja én nemzetem / Siralmas életem. // Ha kérdik, mint vagyok, / Élek-e vagy halok, / Mondd meg, hogy nyomorgok, / Minden nap csak sírok.”

Az irodalomtörténészek szerint ezeket a társtalan, de a közköltészet szellemében készített verseket talán maga Bocskor János – vagy szűkebb családja tagjai – szerezték.

Az 1704. évi feketehalmi és holdvilági ütközetekről szóló ének (62. sz.) sem buk-

kant még föl egyező formában másutt: „Siralmas lón dolga az magyar nemzetnek, / Előttünk példája udvarhelyieknek, / Eképpen történék nemes Háromszéknek, / Kik nagy vérontással fegyverre kelének...”

Nyilvánvaló, hogy az 1710–20-as években nagyon elevenen élt az emberek lelkében egy korábbi Erdély és a kuruc kor tragikus, de mégis felemelő emléke. Ezek a dalok nemcsak azoknak könnyíthették meg a szenvedéseit, akik maguk is bujdosnak és menekültek, hanem az otthon maradtak is azonosulni tudtak velük, s általában mintegy kapcsolatot teremtettek a múlttal s a távollevőkkel.

Az 1720–30-as évek bejegyzései közt már egyre több világi dalt találunk a kéziratban: virágéneket, szerelmi panaszdal, a katonának állt diákleány tréfás búcsúdálát, a lengyel diákokat pocskondiázó latin gúnyverset, több ún. lator-éneket (pl. román hegyi tolvajok mulatódalát és Opre Tódor nótáját), lakodalmi intő és oktató énekeket és a „cigánytemetés” paródiafűzérét, benne egy cigány halandzsával vegyes Miatyánkot is. (Ez utóbbiakról az RMKT XVIII/4. *Közköltészet* I-ben részletesen írtam.) Az egyik mulattató énekben egy özvegy férj panaszkodik három iszákos feleségére, a másikban pedig „Pázsintos udvaron lakik a szegénység...” kezdettel (26. sz.) az ismeretlen énekmondó a lánykérés fortélyaira figyelmeztet, jól nézzünk körül a kiszemelt leányzó háza táján, mert sok apró, árulkodó jelből kiolvasható, hogy milyen: lusta, álomszuszék, gondatlan, piszkos stb. lesz a majdani gazdasszony. Ezt a verset is megtoldotta Bocskor János 1736-ban néhány strófával (legalábbis a vers végén erről tudósít bennünket), amit nyilván más szövegekkel is megtett. Aki ugyanis ún. primer (saját

használatra szánt) énekeskönyvet írt össze a 17–18. században, a legkevésbé sem tekintette a szövegeket sérthetetlen relikviának, épp ellenkezőleg: tehetségéhez mérten mintegy „gazdálkodott” a szóban és írásban rendelkezésére álló közhelystrófa- és formula-hagyománnyal, és szabadon adaptálta, alakíttatta azt.

A Bocskor-kódex énekkönyve azért is figyelemre méltó, mert nagyobb időintervallumot fog át, mint a kortárs dunántúli, ugyancsak teljességében kiadott Szentsei daloskönyv (1704).

Legkorábbi szövegei a 16. század második feléből származó protestáns istenes énekek: ilyen a 23. sz. egyházi ének, a „Vedd el Úristen, rólunk haragodat...” kezdetű, melyről megtudjuk, hogy egy törökellenes német vers parafrázisa; vagy a „Háborúsága Dávid királynak...” kezdetű (31. sz.), mely az 51. (ún. negyedik bűnbánati) zsoltár parafrázisa; vagy Balassi „Ó, én kegyelmes istenem, / Mely igen megverél engem” kezdetű, ugyancsak bűnbánó imádsága. Ezek, valamint a 17. század részint ismeretlen, részint neves szerzőitől, a katolikus Pázmánytól és Nyéki Vörös Mátyástól származó énekek vagy a református Szepsi Csombor Márton, Kánizsai Pálfi János énekversei többnyire nyomtatott forrásokból kerültek Bocskor János énekeskönyvébe. Az istenes népénekek fontos forrása a *Cantus Catholici* 1651-es és a Kájoni János által összeállított, csíksomlyói *Cantionale Catholicum* 1676-os, első kiadása volt. Az egyházi énekek többsége halottas énekként funkcionált, amin nincs mit csodálkoznunk: a járványok sújtotta Al-Csíkot ekkoriban szinte teljes kipusztulás fenyegette. A szentek himnuszai közül kiemelkedik egy Szent Ferencet dicsőítő litánia, melynek

Bocskor-féle változata a legkorábbi, egyben a leghosszabb; valamint a „Boldog édesanyánk, régi nagy pátrónánk...” kezdetű, ma is népszerű Mária-ének, amely szinte Bocskoréval egy időben, de más változatban került feljegyzésre a pannoni Szoszna Demeter énekeskönyvében. Ismét csak helyeselni tudom, hogy a szerkesztő kivonatosan ismerteti a jegyzetekben Domokos Pál Péter kutatási eredményeit e szöveggel és dallammal kapcsolatban, s hogy egy lészpedi, népi dallampéldát is idéz Domokos gyűjtéséből.

Egyébként nekem, mint a népi vallásosságot is kutató folkloristának ez az énekeskönyv azért is figyelemre méltó, mert megerősíti abbéli hipotézisemet, hogy a felekezeti különbségek sohasem dominánsak a népi vallásos gyakorlatban. Legáltalában az itt látható 16–18. századi, vegyes eredetű, de katolikus használatú egyházi népének-anyag újólag ezt bizonyítja.

Az országghatárokon, felekezeteken és évszázadokon átívelő keresztény szellemiségű költészet vitalitására a már említett protestáns példákon túl egyetlen, különös utat bejárt éneket idéznék még. Az olasz Jacopo da Todinak (1230–1306) tulajdonított „Cur mundus militat sub vana gloria...” kezdetű, nálunk latinul is élő sequentia magyar fordítása először protes-

táns énekeskönyvekben bukkant föl a 16. században, majd a 17. század elején Hajnal Mátyás imádságos könyvecskéjében, aztán a Kájoni-kancionáléban találkozunk vele. Innen veszi át Bocskor a „Mit bízik ez világ ő álnokságában...” kezdetű (32. sz.) magyarított változatot a latin szövegkezdet nótajelzésével, ám Csörsz felhívja a figyelmet arra, hogy a csíki Mihál Farkas 17. századi énekeskönyvében egy másik, eddig társtalan, magyar nyelvű változata is fennmaradt ennek a régi, szép tanító-éneknek.

Végezetül hadd ismételem meg: a régi magyar közköltészet kiadása és kutatása azért kiemelkedően fontos több tudományterület számára is, mert még a szóbeli folklór emlékeinél is pontosabban nyomon követhetjük egy-egy verstípus, téma, daltam „élettörténetét”, a kibővítés vagy lerövidítés, az alkalomhoz és funkcióhoz való adaptálás miatt csak változatokban létező szöveg és dallam átalakulásait; továbbá a kéziratos repertoárok regionális sajátosságait, ill. kapcsolatait. S ehhez a filológiai munkához kellő muníciót nyújt a Bocskorkódex Csörsz Rumen István által készített, a szerző egyéb publikációihoz hasonlóan magas színvonalú jegyzetanyaga.

Küllős Imola

CZIRÁKI ZSUZSANNA: AZ ERDÉLYI SZÁSZOK TÖRTÉNETE – ERDÉLYI SZÁSZ IRODALOMTÖRTÉNET

Fényképek: Lóczy István, Kozármisleny, Imedias Kiadó, 2006, 317 l.

Sokat ígérő kötetet jelentetett meg a kozármislenyi Imedias Kiadó 2006 végén: Cziráki Zsuzsanna egyetlen kötetbe foglalta az erdélyi szászok történelmét és irodalomtörténetét, valamint szemelvényeket

közül e kis erdélyi népcsoport létének legjelentősebb kor- és szépirodalmi dokumentumaiból. A kötet az előszó tanúsága szerint azt vállalja fel, hogy „szász nézőpontból” tekintse végig a történelmet, így

erősítve a párbeszédet a mára már eltűnt szomszéd néppel (5). De sikerült-e megvalósítani ezt a vállalást? Egyáltalában reális-e ez a vállalás?

Az első szembeötlő probléma a kötet koncepciójában van. Nem szerencsés a történelem és az irodalomtörténet egyetlen kötetbe való becsúfolása, mert előre láthatóan szinte lehetetlen az a vállalkozás, amely két tudományág sajátos útját járva mégis egységes benyomást kelt, valamint a felvetett problémákat történelmi és irodalmi szempontból is egyaránt körüljárja. Ennek a szinte lehetetlen kihívásnak a szerző nem is tudott megfelelni, a két rész csupán egymás után áll, de nem kommunikál egymással. Csupán egy példát említ: Stephan Ludwig Rothot (akit az alfejezetcímbe a szerző helytelenül csupán Ludwig Rothnak nevez) a szászok amolyan Széchenyijeként méltatja a szerző, de az már nem szerepel a munka irodalmi részében, hogy Roth mártíriuma miatt (1849-ben végezték ki a magyar csapatok Kolozsvárt) maga is irodalmi téma lett, számtalan dráma és vers emlékezik meg róla mint a szászság egyik emblemikus egyéniségéről, aki búcsúlevelében szeretneinek külön lelkére köti az általa örökbe fogadott magyar gyermeket. Mivel a könyv már említett vállalása a népek között folyó kommunikáció elősegítése, ezért hiányoljuk itt Berde Mária *Erdélyi balladájának* említését, amelyet a költő éppen a szász és magyar transzilvanizmus jegyében írt, mintegy bocsánatot kérve az 1848–49-es magyar bűnökért, amit a szász írók a két világháború között lezajlott magyar–szász találkozókorán el is fogadtak, és e gesztust egyik-másik műbe be is építették. (Egyáltalában a transzilvanizmus kérdését sem említi a szerző, míg más,

kevésbé fontos jelenségekre kitér.) A történelem és az irodalom egybefoglalását sikertelen kísérletnek tartjuk annál is inkább, mert Cziráki mintegy kétszáz lapon tárgyalja a szászok történetét, amely mellett eltörlül a csupán száz lapot kitevő irodalmi rész.

A vegyes munka második koncepcionális problémája a célközönség behatárolása. A bevezető ígérete szerint a „magyar olvasóközönség” számára készült a mű, amely tág meghatározásba a szerző feltételezhetően mindenkit beleért, a nem irodalmár és nem történész, szakmabeli olvasókon kívül. Ha ez így van, akkor a kötet történelmi részei, főleg a régebbi korokra vonatkozó fejezetek a maguk kellemes, meszeszerű narratíváival első látásra megfelelnek az általános tájékoztatás kívánalmának, ám az irodalmi rész a maga túl sok adatával és emészthetetlenül sok műcímével érthetlenné válik, a lexikonszerű felsorolásból nem bomlanak ki a folyamatok. Amennyiben a szerző valamennyire a szakközönség felé is kacsint – márpedig a lábjegyzetek megléte erre utal –, akkor hiányoljuk az egzaktabb fogalmazást és a szászok történelem- és irodalomtörténetírásának dilemmáit.

A harmadik súlyos, koncepcionális probléma a kötet „ráadásához”, az irodalmi betétek lefordításához kapcsolódik: úgy tűnik, mintha a szerző nem ismerné ezen versek, regények fordítását, különben miért kelne versenyre Dsida Jenővel és Radnóti Miklóssal Meschendörfer *Erdélyi elégiájának* fordításában? Avagy a szászok himnuszává vált Moltke-féle dalt szintén lefordította a szerző, pedig változata Ritóó János átköltésével egybevetve szintén nem állja meg a próbát. (Ezen fordítások legutoljára a Hajdú Farkas Zoltán által

szerkesztett *Telepes népség: Erdélyi szász olvasókönyv* c. kötetben [Csíkszereda, 2006] jelentek meg.) Egyetlen kötetben történetírást, irodalomtörténetet és műfordítást akart nyújtani a szerző, ami egész egyszerűen nem sikerült.

A koncepcionális problémákon túl számtalan szakmai tévedés vezetheti tévútra az elképzelt „általános” olvasót vagy bosszanthatja a szakembert. A történelmi és az irodalmi részekben belül aránytalanságok vannak: a 20. század irodalma például oly mértékben elnagyolt, hogy hiányzik a legismertebb regény, Adolf Meschendörfer *Die Stadt im Osten*ének elemzése, nem is beszélve a Kós Károly által készített magyar fordítás megemlékezésének hiányáról, míg más, kevésbé ismert és értékelt művek és életművek hosszabb, féloldalmi elemzésre is érdemesítenek, például Hans Bergel esetében, aki megkapja az örökérvényű jelzőt. Ahogy haladunk előre a 20. században, úgy szaporodnak a hibák a munkában. Heinrich Zillichhez érve egyenesen kétségbeesítő mondatot ír le Cziráki, amelynek tartalma alapján a szerző irodalmi kompetenciáját és történelmi minőségét is meg lehet kérdőjelezni: „Heinrich Zillich [...] 1936-ban Bajorországba emigrált” (300). Hogyan lehet Hitler Németországába emigrálni? A magyar nyelv 20. századi tapasztalata alapján az emigráció a szabadság keresését is jelenti, úgyhogy nehezen lehet emigrációnak nevezni az áttelepedést egy olyan országba, amely Thomas Manntól megvonja az állampolgárságot, írókat tömegével taszít ki magából, valamint megkezd a szörnyű bűnök előkészítését. Zillichet a korabeli Romániában nem üldözte senki, őt a nemzetiszocializmus iránt érzett csodálata és a jobb publikációs lehetőség

vonzotta a Birodalomba (közölték Hitlert dicsőítő verseit). A szerző azért is ír le ilyen mondatot, mert nem követi a legújabb szakirodalmat, a nemzetiszocializmus kérdéséhez Stefan Măzgăreanu állatorvos és élvonalbeli gyógyszerkutató jámborul szörnyülködő cikkét említi, míg a szakma összefogásával készült tanulmánykötetet (*Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich“: Vereinnahmung – Verstrickung – Ausgrenzung*, Hrsgg. Michael MARKEL, Peter MOTZAN, München, 2003) negligálja, akárcsak Harald Roth magyarra és románra is lefordított Erdély-történetét, Stefan Sienerth alapvető irodalomtörténeti köteteit avagy Pozsony Ferenc etnológiai esszéit. Ezen alapvető hiányosságok mellett a szinte minden lapon fellelhető tartalmi, kronológiai, helyesírási, jegyzetelési, stilisztikai és tipográfiai problémák szinte eltörpülnek.

Cziráki Zsuzsanna megérezte, hogy a téma nagyszerű lehetőségeket tartalmaz, hiszen el lehet, sőt el kell gondolkodnunk azon, miért maradhettek meg a szászok 900 évig többé-kevésbé egységes nemzetként egy idegen nyelvű környezetben, majd miért adták fel hazájukat, mit vétett a magyar politika ellenük (hiszen a magyar beolvasztási kísérletek indították el azt a folyamatot, amelynek végén Ceaușescu és a teljes kivándorlás állt). Ugyanakkor nagyon tanulságos lehet a magyar irodalom és a magyar önismeret számára, hogy mit gondoltak-írtak a magyar kultúráról a láthatatlanul itt élő és a nyelvet jól bíró szász értelmiségiek; hogyan épültek be több ország irodalmába ezek az írók, az utóbbi időkben ugyancsak szép sikereket érve el. El kell gondolkodnunk a történelmi kataklizmákon is. Ezekbe az irányokba metgeszi a szerző az első lépéseket, de

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 4. szám

célszerű lenne először a szakmai alapvetést elvégeznie, a nemzetközi együttműködésben folyó kutatómunkában részt vennie, és így felvértezve (valamint a szakdolgozati stílustól megszabadulva) való-

ban előrelendíthetné a népek kommunikációját, hogy következő könyve méltó lehessen a Kárpát-medencei témához.

Balogh F. András